

УДК: 159.942 + 159.955

© О.А. Бакаленко, 2010 р.

О.А. Бакаленко

Національний університет
радіоелектроніки, м. Харків

ВЗАЄМОВПЛИВ ЕМОЦІЙНИХ І РОЗУМОВИХ ПРОЦЕСІВ: ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

Розглянуто різні підходи до вирішення проблеми взаємовпливу емоційних і розумових процесів. Окреслений перспективний напрямок подальших досліджень поставленої проблеми.

Ключові слова: емоції, мислення, взаємозв'язок емоційних і розумових процесів, евристична функція емоцій.

Е.А. Бакаленко

ВЗАИМОВЛИЯНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ И МЫСЛИТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ: ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ

Рассмотрены различные подходы к решению проблемы взаимовлияния эмоциональных и мыслительных процессов. Очерчено перспективное направление дальнейших исследований поставленной проблемы.

Ключевые слова: эмоции, мышление, взаимосвязь эмоциональных и мыслительных процессов, эвристическая функция эмоций.

O.A. Bakalenko

MUTUAL INFLUENCE OF EMOTIONAL AND THOUGHT PROCESSES: THEORETICAL PSYCHOLOGICAL APPROACHES

Different approaches to solving the problem of mutual influence of emotional and thought processes are considered. The prospective direction of the further researches of the raised problem is outlined.

Key words: emotions, thinking, the relationship of emotional and thought processes, emotions in the function of heuristics.

Проблема взаємовідносин емоцій і мислення не є новою. Вона привертала увагу мислителів усіх епох. Проте, потреба в її осмисленні не тільки не зникла, але, навпаки, зростає, що, зокрема, обумовлено фундаментальними зрушеннями в сучасному світосприйнятті, які характеризуються глибоким усвідомленням ціннісного потенціалу знання. Ідеал об'єктивного, незалежного від людини змісту знання сьогодні практично повністю вичерпав свої

методологічні можливості. Характерною тенденцією пізнавальної парадигми, яка формується в сучасній культурі і науці, є звернення до цілісної людини в її життєдіяльності.

В традиційній психології існує тенденція відособлення емоційних процесів в окрему сферу, яка протиставляється сфері пізнання. При всій відмінності теорій мислення їх об'єднує те, що психологічне вивчення мислення не включає аналізу емоційних процесів. Психологія ж емоцій рідко містить у собі аналіз пізнавальних актів суб'єкта [5]. На наш погляд, описана ситуація багато в чому обумовлена раціоналізмом в теорії пізнання, що панував в європейській культурі протягом останніх трьох сторіч. Як це не парадоксально, але уявлення, що вже давно застаріли для сучасної фізики та інших «точних» наук, дотепер істотно впливають на методологію досліджень в галузі наук про людину.

Проте, в психології можна зафіксувати ряд підходів до вирішення проблеми взаємовпливу емоційних і розумових процесів. У рамках першого підходу наявність емоційних компонентів у мисленні людини визнається, але при цьому емоції і почуття трактуються з інтелектуалістичних позицій і більшою мірою відповідають допредикативним формам мислення, ніж власне емоціям (А. Бен, Е.Б. Тітченер, У. Джемс, П.Ф. Каптерев, К.Д. Ушинський).

У другому, найпоширенішому підході, абсолютизуються факти негативного впливу емоцій на розумові процеси. Такими, наприклад, є уявлення про «логіку почуттів» у Т. Рібо і про «аутистичне мислення» у Е. Блейлера [3].

В рамках третього підходу визнається наявність емоційних компонентів тільки в тому виді мислення, який пов'язаний із функціонуванням людини в повсякденному житті. Так, Г. Майєр виділяв емоційне мислення, де на першому плані стоять потреби практичні – потреби почуття та волі, і мислення на основі суджень, в якому на першому плані знаходиться пізнавальний інтерес як такий [10]. Причому з останнього типу мислення по можливості вилучається будь-яка «домішка афективності». Тому й дану спробу врахувати емоційні аспекти мислення навряд чи можна назвати особливо перспективною, оскільки розподіл між емоційною та

інтелектуальною сферами залишається, хоч і приймає більш приховану форму.

Існує підхід, у якому проблема взаємозв'язку емоцій і мислення розглядається в аспекті впливу інтелектуальних процесів на емоції й почуття, ролі інтелекту в розумінні емоцій і контролю за ними. Так, у запропонованій сучасними американськими психологами П. Саловеєм і Дж. Майєром концепції «емоційного інтелекту» ключове поняття визначається як група ментальних здібностей, які сприяють усвідомленню і розумінню власних емоцій та емоцій оточуючих [1].

Дж. Майєр і П. Саловеї відзначають, що емоції і настрої впливають на процеси розв'язання задач. Особливості цього впливу залежать як від виду емоцій, так і від типу завдань. Наприклад, автори вказують, що емоція щастя сприяє творчим та індуктивним рішенням, смуток – дедуктивним рішенням і розгляду великої кількості можливих варіантів. Настрій, що не відповідає ситуації, може зруйнувати ефективно прийняття рішення. Передбачається також, що людина з розвиненим емоційним інтелектом володіє інтуїтивною здатністю оцінювати, які когнітивні завдання можуть вирішуватися легше в тому чи іншому емоційному стані [13].

Уявлення про «емоційний інтелект» частково перетинається з введенням Г. Гарднером поняттям «особистісний інтелект». В особистісному інтелекті Г. Гарднер виділяє дві сторони – інтраособистісну і інтерособистісну. Інтраособистісний інтелект пов'язаний, на думку Г. Гарднера, із завданнями самоврядування. Саме завдяки існуванню цього виду інтелекту людина може керувати своїми почуттями та емоціями, усвідомлювати, розрізнити і аналізувати їх, а також використовувати отриману інформацію у своїй діяльності. Інтерособистісний інтелект пов'язаний з проблемами взаємодії між людьми. Він являє собою здатність виявляти, аналізувати і розуміти потреби і почуття інших людей, їх наміри [7].

Варто також згадати про погляди тих психологів, які визнають важливу роль емоцій у пізнавальній і творчій діяльності, однак обмежують її спонукальною функцією (К. Ізард, О. Маурер, С. Томкінс, Дж. Сінгер та ін.). Так, Ізард стверджує, що емоції є основною мотиваційною системою людини і, відповідно, чинять спонукальний, організуючий вплив на наші думки і вчинки [8, с. 57]. Головною мотиваційною складовою процесів сприйняття,

уваги і пізнання є емоція інтересу. Інтерес, вважає Ізард, спрямовує і підтримує дослідницьку, пізнавальну та конструктивну діяльність. Людина не в змозі вивчати якийсь предмет, створювати що-небудь, якщо це не викликає в неї інтересу. Причому, інтерес повинен бути достатньо сильним і стійким, щоб людина могла протистояти втомі і негативним емоціям, які неминуче супроводжують певні етапи творчості [8]. Специфічні для творчої діяльності функції емоцій згадані автори не виділяють.

Нарешті, в останньому, найбільш перспективному підході до вирішення проблеми взаємозв'язку емоцій та мислення, який пов'язаний з іменами видатних вітчизняних психологів – Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва, основоположною є ідея про єдність пізнавальних і емоційних процесів, єдність інтелекту та афекту. Так, Л.С. Виготський стверджував, що «во всякой идее содержится в переработанном виде аффективное отношение человека к действительности, представленной в этой идее» [6, с. 22]. С.Л. Рубінштейн вважав справжньою конкретною одиницею психічного цілісний акт відображення об'єкта суб'єктом. Це відображення завжди в тій чи іншій мірі включає єдність двох протилежних компонентів – інтелектуального і афективного, з яких то один, то інший виступає в якості переважаючого. Розвиваючи цю ідею, С.Л. Рубінштейн приходять до висновку про те, що «... мышление как реальный психический процесс уже само является единством интеллектуального и эмоционального, а эмоция – единством эмоционального и интеллектуального» [11, с. 97-98]. Важливим у даному контексті є також положення О.М. Леонтьєва про пристрасність людського мислення [9, с. 21].

Ідея про єдність інтелекту та афекту отримала свій розвиток в розробленій О.К. Тихомировим та його співробітниками смисловій теорії мислення. Її особливістю є акцент на дослідженні творчої розумової діяльності. У даній теорії вперше в якості однієї з важливих функцій емоцій розглядається евристична функція. Стверджується, що на кожній із трьох взаємозалежних стадій розумової діяльності – ініціації, цілеформуванні і реалізації – інтелектуальні емоції є випереджувальними і евристичними. У смисловій теорії мислення також описані конкретні механізми, за допомогою яких здійснюється вплив інтелектуальних емоцій на розумову діяльність, –

емоційне закріплення, емоційне наведення і емоційна корекція [4; 12]. Представляється, що виділенню евристичної функції емоцій сприяло саме уявлення про єдність емоційних і пізнавальних процесів.

Звертає на себе увагу той факт, що ідеї про єдність інтелекту та афекту, пристрасність людського мислення багато в чому співзвучні характерному як для української, так і для російської філософії уявленню про пізнання як про глибоко особистісний, інтимний, забарвлений гамою емоцій, схвильований стан душі. Г.С. Сковорода, П.Д. Юркевич, П. Флоренський, С.Л. Франк, М.О. Бердяєв, Б.П. Вишеславцев та інші вітчизняні мислителі підкреслюють важливість тієї ролі, яку емоції відіграють у пізнанні. Емоційне осягнення світу вони розглядають як необхідну сторону цілісного світорозуміння, оскільки існує низка явищ, які в інший спосіб пізнати неможливо (до них відносяться, наприклад, краса, цінність). Емоційне переживання є не тільки необхідним, але й першим джерелом нашого знання. Реальний живий процес пізнання передбачає первісне включення людини в стихію життя, що передуює всякій раціональній рефлексії з характерним для неї роздвоєнням на суб'єкт і об'єкт. На найперших етапах пізнання пізнаване наче б то злите з нашим життям, воно не протистоїть нам ззовні. Подібний стан досягається в емоційному переживанні. Роз'єднаність людини і предмету, явища, які пізнаються, долається в любові. В емоційному переживанні предмет осягається у своїй цілісності й людській значимості. У такий спосіб людина здобуває так зване «живе знання», що є тим первинним матеріалом, з якого будується все наше знання. Не применшуючи можливостей розуму в освоєнні реальності, вітчизняні мислителі все ж вказують на його вторинність стосовно емоційного переживання. Емоції відіграють важливу роль і на завершальному етапі процесу пізнання, що передбачає інтеграцію раціональних, емоційних і інших елементів цього процесу. Відповідно, пізнання неможливе тільки як розумова діяльність, але являє собою певну цілісну активність, до якої залучаються поряд з відчуттями і мисленням також і емоції [2].

Важливо підкреслити наявність у вітчизняній філософії ідеї про те, що найважливішою функцією емоційного переживання є саме евристична функція. Емоції виконують евристичну функцію, оскільки в емоційному переживанні відбувається єднання і ототожнення суб'єкта з будь-яким явищем, що необхідне не тільки для глибокого осягнення світу, але і для

виникнення принципово нових ідей. Властиве емоціям тотальне вживання в будь-який життєвий зміст можливе завдяки цілісній природі емоцій.

На жаль, філософські уявлення та ідеї про роль емоцій в процесах пізнання та творчості мало використовуються як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології. Величезна філософська спадщина залишилася практично незатребуваною у психології. У свою чергу, предметом філософського осмислення рідко стають результати психологічного вивчення взаємозв'язку емоційних і розумових процесів.

Нам видається, що один з перспективних напрямків подальших досліджень поставленої складної проблеми пов'язаний з активізацією діалогу між психологією та філософією, що приведе і до збагачення методології психології, а також, можливо, понятійного апарату філософії пізнання, але, головне, це шлях до більш глибокого і повного розуміння особливостей взаємовпливу емоційних і розумових процесів.

Список літератури

1. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена // Вопросы психологии. – 2006. – № 3. – С.78-86.
2. Бакаленко Е.А. К проблеме эмоционального постижения мира // Вісник Харківського державного університету. Серія «Теорія культури і філософія науки». – Харків, 1997. – №389. – С.112-120.
3. Блейлер Э. Аутистическое мышление // Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.В. Петухова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – С.113-122.
4. Васильев И.А. Роль интеллектуальных эмоций в регуляции мыслительной деятельности // Психологический журнал. – Т.19. – 1998. – №4. – С.49-60.
5. Вилюнас В.К. Основные проблемы психологической теории эмоций // Психология эмоций. Тексты / Под ред. В.К. Вилюнаса, Ю.Б. Гиппенрейтер. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С.3-28.
6. Выготский Л.С. Собр. соч. в 6 т. – М.: Педагогика, 1982. – Т.2. – 504 с.
7. Гарднер Г. Структура разума: теория множественного интеллекта. – М.: Вильямс, 2007. – 512 с.

8. Изард К. Психология эмоций / Пер. с англ. А. Татлыбаевой. – СПб.: Питер, 2000. – 460 с.
9. Леонтьев А.Н. Образ мира // Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. – М.: Педагогика, 1983. – Т.2. – С.251-261.
10. Майер Г. Психология эмоционального мышления // Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.В. Петухова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – С.123-129.
11. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1973. – 423 с.
12. Тихомиров О.К. Психология мышления: Учеб. пособие. – М.: Академия, 2002. – 288 с.
13. Salovey P., Mayer I.D. Some final thoughts about personality and intelligence // Personality and Intelligence (pp.303-318) / Ed. by I. Sternberg, P. Ruzgis. Cambridge University Press, 1994.

Для цитування: Бакаленко О.А. Взаємовплив емоційних і розумових процесів: теоретико-психологічні підходи / О.А. Бакаленко // Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Психологія. – Харків, ХНПУ, 2010. – Вип. 35. – С.18-24.